

РЕЦЕНЗИЯ

На: проф. д. н. арх. Тодор Кръстев

Относно: Дисертация на тема „УПОТРЕБИ И УПРАВЛЕНИЕ НА ДИСОНАНТНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО (Паметници на монументалното изкуство 1944-1989), за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР” по научната специалност 05.08.33: Теория и история на културите (културно наследство); професионално направление 3.1: Социология, антропология и науки за културата, на докторанта ДАНИЕЛА ПЕТРОВА СИМЕОНОВА-КОРУДЖИЕВА, с научен ръководител проф. д-р Александър Динов Кьосев

София, януари 2016

1. ОСНОВАНИЕ ЗА РЕЦЕНЗИЯТА

Настоящата рецензия е изработена на основание на Заповед № ВД38-615 от 12.10.2015 на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за утвърждаване на научно жури във връзка със защитата на редовния докторант Даниела Петрола Симеонова-Коруджиева за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“.

2. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДОКТОРАНТА

Рецензентът не познава лично докторанта Даниела Петрова Симеонова-Коруджиева (по-нататък – докторанта) и се доверява на приложената към дисертационния труд кратка информация за него, както и на копията от някои негови научни публикации.

Важно е да се отбележи, че докторантът има две завършени висши образования, съответно:

- Магистър, програма по културна антропология в Софийския университет, Философски факултет, 2006 (преди това бакалавър по специалност Културология, 2004);
- Магистър, специалност Право в Софийския университет, Юридически факултет, 2009.

Посоченият от докторанта кръг на неговите изследователски интереси обхваща проблематика от двете области, както и от областта на културното наследство, а именно: културно наследство – памет и история, проблеми на управлението на културното наследство, спорни наследства, дисонантно културно наследство, правни проблеми на културното наследство (правни актове и организации, процедури и режими, идентификация и регистрация на културни ценности и др.), авторско право и право на интелектуална собственост, лицензионни режими и договори, патенти, марки и др.

Тези интереси определят досегашната професионална и изследователска дейност на докторанта:

- Педагогическа дейност в рамките на докторантурата (2009-2013);
- Адвокатска практика (2011-2015);
- Участия в 4 научни конференции (2010-2012);
- Публикации в областта на културното наследство (10) и на правото (6), както и публикации в мрежата (6);
- Участие в три проекта, свързани със защита на детето в интернет, общуване на хора с увреждания и интеграция на ромите.

Приложените от докторанта копия от 6 негови публикации съдържат определени тези и части от дисертационния труд.

Рецензентът е респектиран от осъзнатата и последователна дейност на докторанта да формира своята компетентност в трите свързани помежду си области: културология, опазване на културното наследство и право, което за

сравнително кратко време е намерило израз в настоящия завършен дисертационен труд.

3. ОПИСАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд, представен за рецензиране, включва:

- Текст с обем от 229 страници, включително библиография (12 стр.);
- Приложения: 29 фотоса на паметници на монументалното изкуство от периода 1944-1989, илюстриращи разгледаните в труда шест „неразрешими“ казуса, както и образи на демонтирани паметници.

Обект на дисертационното изследване е недвижимото културно наследство и по-конкретно – неговото нееднозначно (наречено „дисонантно“) приемане/отхвърляне от страна на различни социални групи.

Предмет на труда е монументалното наследство – паметници, скулптури, архитектурни и монументални комплекси, изградени през периода 1944-1989 и приети за „дисонантно културно наследство“, с изследователски фокус: неговите употреби и управление.

Докторантът формулира осем изследователски задачи и цели, които засягат: отношението между памет и културно наследство; мястото на паметниците на монументалното изкуство в различните социални рамки; специфичните форми на дисонантното наследство; анализа на казуси, свързани с употребите и управлението на знакови монументални паметници; актуалната правна рамка на „дисонантното“ културно наследство и неговото управление; възможните решения за употреби на наследството, като се имат пред вид философски, културни, социални и правни аспекти на проблема, във връзка с определени фундаментални човешки ценности.

Докторантът заявява използването на широк набор от изследователски методи: идентифициране на конкретните мемориални паметници (със съставяне на изследователски микро-архив) и анализ на казусите, свързани с тях (от културна, административно-управленска, социална и правна гледни точки); аналитичен преглед на академичните изследвания в тази област; издирвания и проучвания на съдебна практика.

Възприетата структура на труда съответства на целите, задачите и методите на изследването. Трудът включва: Увод, Изложение в три глави, Заключение с изводи, Библиография и Приложения.

4. ПРИЗНАТИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Приносите на дисертационния труд в определена степен са свързани с неговото успешно насочване към слабо изследваната гранична зона между културология, опазване на културното наследство и право. Докторантът с основание отбелязва, че правната регулация на културното наследство не представлява обект на научен интерес, поради което съществува остра недостатъчност от научни изследвания върху неговата правна защита. Рецензентът споделя тази констатация и смята, че това положение вероятно обяснява част от днешните остри проблеми в системата за опазване, законодателството и управлението на

културното наследство. Освен това, за една система от културни ценности с нарастващ социален резонанс, връзките с изследванията в областта на културологията биха били много полезни. По начало за една полидисциплинарна дейност като опазването на културното наследство, комуникацията между различни научни и практически дисциплини несъмнено е от голямо значение.

В този смисъл щастливото съчетание на изследователски интереси и формираната компетентност на докторанта в посочените области, е предпоставка за постигане на реални приноси. Рецензентът използва случая да поздрави докторанта, неговия научен ръководител, както и съответните академични звена, за далновидната им научна стратегия.

Като има пред вид горното, рецензентът привлича вниманието на уважаемото научно жури върху следните научни и научноприложни резултати на дисертационния труд, които представляват оригинален принос в науката:

(1) Принос за разпознаване и дефиниране на дисонантността като актуален проблем.

Докторантът възприема работното понятие „дисонантност“, използвано от Ашуърт и Тонбридж (1996) по отношение на културно наследство, което не е възприемано еднозначно от всички социални групи и индивиди, поради което е повод за социална дисхармония, напрежение и конфликти. Това е антитеза на представата за културното наследство като „неутрална територия“ и „безпроблемно позитивно благо“ за всички. Авторът доказва, че при определени обстоятелства наследството може да стане проблемно и спорно, да създава трудно разрешими или дори „неразрешими“ конфликти, особено при несъвършени правна рамка и управление. В същото време рецензентът споделя намерението на автора да употребява понятието „дисонантност“ само в работен смисъл - за нуждите на изследването, тъй като неговата негативна конотация не би била приемлива в правната уредба и управлението на наследството.

Докторантът ограничава обекта на изследването именно върху паметниците на монументалното изкуство от времето на комунизма¹, където тази „дисонантност“ е най-очевидна, доказана многократно в актуалната социална практика.

За да обясни този феномен, докторантът успешно използва като философска платформа теорията на паметта и връзката „памет-културно наследство“, демонстрирайки задълбочени теоретични познания в тази област. Общото знание за миналото формира културната памет, която получава своите пространствени измерения в културното наследство – видимата част от паметта, включително селекционирания откъс от нея. Като изтъква значението на социалните рамки за избора на тази селекция (Халбвакс), авторът подчертава ролята на мемориалните паметници от времето на комунизма за политическата пропаганда на режима, внушаващи мита за неговата сила и превъзходство чрез формите и гигантските размери на съответните обекти. Този държавно утвърден разказ за миналото е намерил израз в цяла мрежа от знаци, разпределени по територията на страната – авторът ги нарича „пантеон на паметта“ – културна памет, която е конструирана под диктата на идеологията.

¹ Рецензентът приема употребата на понятието „комунизъм“ като работна, с основанията на автора.

Докторантът с основание предполага, че отхвърлянето на старите социални и идеологически рамки при промените след 1989, както и „правото на забравя“ на едно травматично минало, определят „дисонантността“ на това наследство от най-близкото минало. Отношението към него е силно противоречиво: от негативно-демонизиращо за едни, до позитивно-носталгично, за други. Появява се и трета линия на неутралност, стимулирана от зараждащия се търговски интерес към комунистическата екзотика.

Важен принос на дисертационния труд е, че той доказва реалната дисонантност/спорност на тази част от българското културно наследство, както и причините, които я поражда. Рецензентът смята за важно, че като привлича вниманието върху проблемния характер на мемориалните обекти от близката история, трудът провокира към един по-глобален подход към дисонантния характер на част от културното наследство въобще, предизвикан от различни причини, но често с разрушителни последици. Това би дало друга гледна точка например към днешното „проблематизиране“ на българското археологическо наследство чрез практиката на бутафорни хипотези, която създава конфликти на смисли, на значения, на разбиране и претенции за монопол над истината и историята. Впрочем за днешните апологети на тази практика, руинираното археологическо наследство е априори „дисонантно“, тъй като отразява една „несправедлива“ история, която трябва по този начин да бъде коригирана, за да стане по-поносима. В този смисъл приносът на труда има и по-широки измерения.

(2) Принос за изследване на правната рамка по отношение на „дисонантността“ на културното наследство и за нейното усъвършенстване

След дефинирането на посочените проблеми с „дисонантността“ на разглежданата част от културното наследство, докторантът си поставя за цел да изясни в каква степен съществуващата правна рамка е в състояние да разреши възникналите от това конфликти. Анализът на правната регулация на паметниците от комунизма и на възможностите за нейното усъвършенстване е друг принос на труда. Важно е, че анализът е осъществен в един по-широк правен контекст, който засяга културното наследство като цяло. От него следват изводите на докторанта, които рецензентът споделя, а именно:

- Законът за културното наследство (ЗКН) не идентифицира дисонантността като проблем на културното наследство; не предвижда специални механизми и процедури за справяне с възникнали конфликти на тази база. Законът приема, че „приемникът на културното наследство“ представлява хомогенна общност с еднородни интереси, която не предполага напрежение и противопоставяне.
- Особено важна фаза за създаването/разрешаването на конфликтите, възникнали от „дисонантност“, е фазата на идентификация на културното наследство, в която се решава правният статут на защита на обектите. Посочва се, че ЗКН предвижда при „предварителната оценка“ да бъде осъществено „взаимодействие със средата и обществото“, което именно, ако бъде реално проведено, би изявило отношението на различните социални групи към наследството и възможните решения на потенциалните конфликти. Но Законът не предвижда механизми и процедури за това. Днес

единствено валидна е централизираната експертна оценка на обектите, без отчитане на различните гледни точки към тях. Нещо повече, рецензентът би добавил, че през последните години цялата власт за вземане на решения по наследството е в ръцете на министъра на културата, който може да игнорира дори становищата на своя държавен експертен орган – НИИКН.

- Днешната правна рамка е насочена преди всичко към злоупотреби и отклонения от вменените задължения, но не и срещу посегателства към културното наследство по социални, политически и други причини.
- Правната уредба, специално на мемориалните обекти (чрез три нормативни документа), е противоречлива.
- Анализът на съвременната съдебна практика при проблемни случаи на употреби на паметници като инструмент на протест констатира недопустим разнобой между различни отсъждания по сходни казуси. При едни случаи, интервенции върху паметници са инкриминирани като хулиганство, а при други – като форма на граждански протест и свободно изразяване на политическо мнение. В това отношение много полезна е информацията по „неразрешимите” казуси, свързани с ключови паметници на монументалното изкуство от това време, със съответната съдебна практика по тях.

Приноси представляват и предложенията (макар и общи) в труда за усъвършенстване на съществуващата правна рамка в разглежданата област, а именно:

- За изработване на специален статут на „дисонантното” културно наследство със съответни режими и процедури;
- За регламентиране на правен механизъм за „*позволен несъгласия*” към паметника, с постигане на баланс между правото на изразяване на мнение и защитата на правото на собственост, авторските права и режима на опазване на културната ценност;
- За правен механизъм, осигуряващ активно обществено включване чрез дебат в процеса на вземане на решения относно паметника;
- За регламентиране на една „особена функционалност” при употребите на паметника, която би позволила изразяване на отношение към неговата символика.

И тук приносите на труда очертават възможни писти за усъвършенстване на общото законодателство за културното наследство.

(3) Принос в изследването на съвременните употреби на дисонантното културно наследство: политически, културни, идеологически, социални, икономически, ритуални, протестни, вандализиращи, комерсиални и други. Анализът на 6-те „неразрешими” казуси на емблематични паметници на монументалното изкуство от близкото минало, е полезен с информацията по отношение на възникналите проблеми. Той показва правна култура и задълбочени познания в областта.

(4) Принос за решаване на проблемите с „дисонантното“ културно наследство, във връзка с „правото на наследство“ като част от фундаменталните човешки права.

През последните години легитимирането на културното наследство чрез базовата ценност на човешките права е обект на внимание в редица международни документи. Авторът с основание предлага, на тази основа да се търси защитата и на проблемните казуси на „дисонансното“ културно наследство, както и постигането на международно съгласие относно критериите и методите за оценка и употреба на културното наследство. Той се позовава на Конвенцията за световното културно наследство (1972), която регламентира всеобщи критерии за обектите на Световното наследство, както и на Декларацията от Нара за автентичността (1994), която адаптира критериите за автентичността към културното многообразие на света. Посочват се и други защитни норми на международни организации: Декларацията на ЮНЕСКО от 2003, Хагската конвенция за защита на културното наследство в случай на въоръжен конфликт (1954) и други.

5. КРИТИЧНИ БЕЛЕЖКИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Посочените по-долу недостатъци на труда се дължат, без съмнение, на известно неразбиране на някои специални аспекти в областта на опазването – твърде комплицирана и в определена степен затворена към други области на познанието². Тяхното преодоляване предполага много по-детайлно навлизане в теорията и практиката на опазването, което вероятно би надхвърлило обхвата и мащаба на проучването.

С други думи пропуските в труда са разбираем резултат от посочената липса на комуникация между културология, опазване на културното наследство и право, съответно - липса на изследвания в граничните зони между тях. Настоящата критична оценка трябва да се разглежда като опит за преодоляване на тази липса. Впрочем поканата на експерт в областта на опазването за рецензент на дисертационен труд към Философския факултет на Софийския университет, може да бъде оценено като знак за подобни намерения.

Критичните бележки са адресирани към различни аспекти на опазването.

По понятието „културно наследство“

За да бъдат разбрани основанията за критичните оценки по-долу, рецензентът ще припомни следното:

Първо, идеята за ценност, която трябва да бъде опазена, се ражда тогава (към началото на 19 век), когато бива оценена стойността на културното наследство като историческо свидетелство, документ за миналото с познавателно значение, „прозорец към историята“. Ето защо, Венецианската харта на ИКОМОС (1964) определя наследството като „духовни послания от миналото“, които трябва да

² Тази херметичност и изолираност на различни области, свързани с културното наследство е обект на проучването, цитирано от докторанта в библиографията към труда: *Културно наследство: образование – наука – опазване, интегрирани в туризма (HERITAGE: ESPRIT)*, УАСГ, 2009

бъдат предадени на бъдещите поколения „в цялото богатство на тяхната автентичност”, за да бъде запазена именно тяхната стойност на „свидетели на историята”.

Второ, през последните десетилетия особено динамично се променя представата за културното наследство - разширяват се неговото съдържание, териториалния му обхват, темпоралните му граници и социалните му функции. Една достатъчно пълна дефиниция за културното наследство предлага Европейската рамкова конвенция от Фаро (2005), цитирана и от автора, а именно: *„Културното наследство е група от ресурси, наследени от миналото, които хората идентифицират, независимо от собствеността върху тях, като отражение или израз на техните постоянно развиващи се ценности, вярвания, знания и традиции. То включва всички аспекти на културната среда, получени в резултат на взаимодействието между хора и места в течение на времето”*. Само малка част от това широко множество от ресурси – обекти на недвижимото културно наследство са селектирани и идентифицирани със статут на правна защита, респективно като „паметници на културата” или „културни ценности”.

От тази гледна точка, докторантът допуска две неточности:

(1) В труда е игнорирано посоченото по-горе същностно значение на културното наследство – неговата стойност на историческо свидетелство, като се приема, че то е само *„символ на възходящия процес на световното развитие”* (стр. 19), дори - в случая с мемориалните паметници – символ на режима, който ги е създал. Това силно променя оптиката към културното наследство и неговата „дисонантност”. Например ако приемем, че наследството е символ на възходящото световно развитие, то тогава не би имало никакво основание нацисткия лагер на смъртта Аушвиц (Полша) да бъде признат за културно наследство, доколкото той е по-скоро символ на човешкото падение. Ако приемем, че той е символ на режима по време на нацизма, неговият дисонантен характер би бил толкова силен, че би трябвало обектът да бъде обречен на забравя и унищожение, заради връзките му с едно силно травматично минало. В действителност Аушвиц е включен в Листата на Световното културно наследство с призната Изключителна универсална стойност, като ценно историческо свидетелство за един чудовищен прецедент в човешката история, който никога не бива да се повтаря. Поради това неговата съвременна употреба не изявява дисонантност, напрежение или конфликти.

(2) Авторът не прави ясно разграничаване между общото понятие ”културно наследство” и селектираните културни ценности с легитимен статут на правна защита. Това му е попречило да оцени критично един недостатък на сега действащия ЗКН. Старият ЗПКМ (1969) основателно прави разлика между: от една страна, общото множество от „обекти на недвижимото културно наследство” и от друга: селектираната от него група обекти, които са получили статут на правна защита като „паметници на културата”. За разлика от него, новият ЗКН (2009) приема, че единствено обектите с правна защита като „културни ценности”, могат да бъдат определяни като „културно наследство”. Всички други *„ресурси от миналото”*, които не влизат в днешната селектирана група, не са културно наследство, следователно, обществото няма никакъв ангажимент към тях. Това е погрешно и опасно, но представлява легитимно положение в действащия Закон. Този недостатък на Закона е убягнал

от вниманието на автора и го води до някои погрешни изводи (вж. бележките относно правната рамка).

Авторът би могъл да обърне внимание и върху някои факти от еволюцията на представите за културното наследство от най-близката история – резултат от посоченото разширяване на темпоралните граници на наследството, като например:

- Международната конференция в Берлин през 1995, посветена на «Сталинистката архитектура», създавана по времето на социализма в повечето бивши социалистически страни. Заключение на Конференцията е, че тази архитектура представлява културно наследство, което трябва да бъде селективно съхранено. Във връзка с това социалистическата «Карл Марк алее» в Берлин, предвидена след 1989 от кмета на града за премахване (следователно, оценена като «дисонантна»), бе впоследствие, след протестите на жителите на Източен Берлин, обявена за «паметник на културата» и съхранена.
- Българската практика също дава примери за нов подход към наследството от това време – Димитровград бе обявен за «културна ценност».
- Резултатите от европейския проект «Атриум», основан през 2011 и обединяващ 18 партньора от страните на Югоизточна Европа, който е посветен на културното наследство на тоталитарните режими, с цел да бъде формиран единен възглед върху неговата историческа и културна идентичност.

По правната рамка

(1) Както бе посочено по-горе, авторът не прави ясно разграничаване между общото понятие «културно наследство» и селектираното множество от «културни ценности» с легитимен статут на правна защита. Последиците от този пропуск се проявяват на различни места в дисертационния труд:

- В труда се твърди, че липсата на регистрация на паметниците като културни ценности *„не ги изключва от понятието „Културно наследство“, възприето от ЗКН“* (стр. 90). Отбелязва се също, че комунистическите паметници *„попадат в предметния обхват на ЗКН ... доколкото няма правно основание да бъдат изключвани“* (стр. 105). В действителност, има правно основание те да бъдат изключвани, ако не са «културни ценности», според посочената логика на ЗКН.
- Подценяването на този проблем в труда проличава и от факта, че при нито един от случаите на «неразрешимите» казуси с мемориалните обекти не е посочено дали те притежават или не статут на защита като «културни ценности» и как това се отразява върху тяхната «дисонантност».

(2) Въпреки вниманието на автора към международната правна рамка, нейното представяне и тълкуване в труда не е напълно коректно:

- Международните документи са неточно цитирани (стр. 81): един и същ документ е цитиран два пъти с различни имена; погрешно е наименованието

на Европейска конвенция; равностойно са включени документи на различни нива (конвенции и харти), без да се прави разграничение.

- Не са цитирани (включително в библиографията) документи със значение за целите на проучването: Европейските конвенции за архитектурното и археологическото наследство; Конвенцията за Европейския пейзаж, Конвенцията на ЮНЕСКО за нематериалното наследство; почти всички международни документи на ИКОМОС.
- Непълно или неточно са тълкувани някои международни документи. Например Конвенцията за Световното наследство е възприета само като призив към „толерантност“, докато именно в нея е легитимирано качеството „Изключителна универсална стойност“ на ценностите Световно наследство, с цел постигането на международно съгласие за същността му като споделено позитивно благо на човечеството (следователно, за изключване на неговата „дисонантност“). Непълно е тълкувана и Декларацията (не Конвенцията, както е погрешно посочено в труда) от Нара за автентичността (1994), представена погрешно като критичен отговор на „западния приоритет по фиксиране и съхраняване физически на определени материални паметници“ (стр. 50), докато нейните цели са по-различни – тя надгражда и разширява критериите за автентичност, като ги адаптира към културното многообразие на света, без да подценява фундаменталните принципи на Венецианската харта от 1964.

(3) Отдавайки дължимото на идеята на докторанта да свърже проблема „дисонантност“ с „човешките права“, рецензентът прави и следните забележки:

- Трудът не съдържа изчерпателна информация за международния опит по легитимиране на културното наследство чрез човешките права. Твърди се, че „културното наследство не се обсъжда преимуществено в литературата, посветена на човешките права“ (стр. 50), а трудът на Силверман (2007) се посочва като първи знак за интерес в тази област. Пропуснатата е Декларацията на ИКОМОС по случай 50-годишнината от Всеобщата декларация за правата на човека (Стокхолм, 11.09.1998), в която за пръв път се заявява, че „правото на наследство е неразделна част от правата на човека“, както и „правото на респект към автентичните свидетелства, съдържащи се в наследството на голямото човешко семейство“. Пренебрегнат е също съответният текст от Европейската конвенция от Фаро (2005) в чл. 4 (*Права и отговорности по отношение на културното наследство*³) и чл. 12 (*Достъп до културно наследство и демократично участие*⁴), които пряко засягат предмета на дисертационния труд. Интересно

³ а) „Всеки, сам или колективно, има правото да се ползва от културното наследство и да допринася за неговото обогатяване;

б) Всеки, сам или колективно, носи отговорността да уважава културното наследство на другите така, както уважава своето собствено наследство;

в) Упражняването на правото на културно наследство може да бъде предмет само на такива ограничения, които са необходими в едно демократично общество за защита на обществения интерес и правата и свободите на другите.“

⁴ „Страните се задължават:

а) да окуражават всеки един да участва в: процеса на идентифициране, проучване, тълкуване, опазване, консервация и представяне на културното наследство; публичното обсъждане и

би било да се изследват и причините, поради които тази конвенция все още не е ратифициран от България. Би могло да се цитират, също, резултатите от Конференцията⁵ на Националната комисия на ЮНЕСКО, УАСГ и Асоциация за културен туризъм на тема „Правата на човека и културното наследство” (София, 27.11.2009)⁶.

- В труда не са достатъчно засегнати потенциалните конфликти между различните права и възможните насоки за тяхното преодоляване. Този проблем пряко засяга правната рамка на културното наследство и по-точно процедурите за идентифициране на ценностите със статут на защита. Цитираните по-горе международни документи показват пътища за решаване на възможните конфликти, възникнали поради несъвършена селекция, еволюция на представите за културното наследство, промени в социалните рамки или наличие на разнопосочни интереси. Очевидно някои от тези конфликти имат градивен характер и могат да провокират усъвършенстване на критериите за идентифициране. Други, обаче, влизат в пряка конфронтация с по-висши, фундаментални права на общността. Например разрушаването на гигантските скулптури на Буда (Световно наследство) от талибаните в Афганистан, може би реализира тяхното право на свободно изразяване на религиозни убеждения, но засяга фундаменталното право на човечеството върху ценности с изключителна универсална стойност. Или изграждането на мемориалната чешма в с. Търнак в чест на осъдените на смърт трима участници в атентата във вагона за майки с деца на гара Буново (1985) наистина защитава правото за изразяване на политическо мнение, но това право е несравнимо с правото на живот на 6-те невинни жертви.

По системата за управление

Анализът на системата за управление в периода до 1989 показва известно непознаване на проблема. По конкретно, в труда се твърди, че по това време *„налице е отсъствие на идея за управление, за мениджърство, като нещо различно от простото администриране, архивиране, регистриране, като нещо предполагащо идеи за активност, за управление на ресурсите, което да е ефективно, а не формално”,* че *„не се достига до по-задълбочена работа с културното наследство – управлението се свежда до простото и формално администриране и изпълнение на поставените изисквания от силно централизираната система”* (стр. 67). Това е погрешна оценка. В действителност през втората половина на периода в България е изградена една, макар и централизирана, развита и функционираща система за управление на културното наследство. Тя включва: (1) високо-професионален център за

дискусиите върху възможностите и предизвикателствата, които се поставят от културното наследство;

b) да отчитат ценностите, определени от всяка наследствена общност по отношение на културното наследство, с което тази общност се идентифицира;

с) да признават ролята на доброволните организации, както като партньори в дейностите, така и като конструктивни критици на стратегиите по опазване на културното наследство.”

⁵ <http://unesco-bg.org/culture/bul-ch/?language=bg&article=news&news=27>

⁶ Във връзка с това може да се има пред вид и статията на рецензента: „Правата на човека и културното наследство”, КУЛТУРА, бр. 42, 1 декември 2009; <http://www.kultura.bg/bg/article/view/16352> .

консервация, формиран по европейски образец, в лицето на Националния институт за паметници на културата – НИПК (трябва да се отдаде дължимото за това на проф. П. Бербенлиев – един от първите директори на Института), с 2000 специалисти, осъществяващ дейностите: издирване, изучаване, идентификация, регистрация, документиране на паметници на културата, проектиране и изпълнение на консервационни работи (по около 300 паметника годишно), експертна съгласувателна дейност, изработване на режими и държавен надзор, изследователска дейност в централна лаборатория и научен център; (2) деконцентрирани поделения за консервация в 6 комплексни филиала, покриващи територията на страната; (3) децентрализирани регионални органи за опазване – Окръжни дирекции „Културно наследство“ с функции на местен надзор и инвестиционна дейност; (4) осъществени връзки с устройствената дейност чрез Директивни планове-концепции за много селища и др. Ефективността на тази система за управление се доказва от нейните реални резултати в областта на опазването на културното наследство: регистрирани са около 40 000 паметника на културата, реставрирани са хиляди паметници, осигурена е жизнеността на много селища-резервати.

В труда се посочва, че през периода 1944-1989 *„държавата и общините са най-често единствените собственици на паметници на културата“* (стр. 66), докато в действителност значителна част от паметниците на културата от местно значение, както и от обектите в селища-резервати (с национално значение) са лична собственост. Твърди се, също, че по време на периода (1944-1989) системата за управление е насочвала средствата основно към паметниците на културата от световно и национално значение (стр. 67), докато в действителност голям процент от значителните по обем държавни средства за опазване на културното наследство (от 20 до 60 млн. щатски долара годишно) са насочвани към опазване на паметници на културата от местно значение, при функционираща Наредба за законната ипотека (за разлика от днешната система за ипотекиране, оценена като неработеща от докторанта).

Незадоволителният анализ на системата за управление до 1989 е попречил на докторанта да оцени обективно и достатъчно критично реалната деградация на управлението след 1990 до наши дни, а именно: (1) драматичното намаляване на държавните средства за опазване (от 300 до 500 пъти!); (2) разбиването на НИПК и неговото постепенно обезличаване до административно звено от 50-40 души (НИНКН), без реални възможности да упражнява своите експертни функции и да влияе върху съдбата на културното наследство (в този смисъл, предложението на докторанта НИНКН да изработи методика и становище относно „дисонантното“ наследство не би имало реален ефект).

В резултат системата за управление е станала още по-концентрирана и по-централизирана, като в ръцете на министъра на културата е съсредоточена огромна власт за вземане на решения за наследството, при силно ограничаване на експертното начало. Поради това именно днешната система за управление може да бъде характеризирана като „администрираща“, „формална“ и „неефективна“. Впрочем последните събития в управлението на културното наследство, включително неадекватните предложения за промяна на ЗКН от 2012 и 2015, дават нови основания за такава оценка. Във връзка с това може да се има пред вид и силната комерсиализация на наследството и свързаните с нея мощни икономически интереси, особено в централните градски части, като една от причините за днешното състояние на нещата. Все в този кръг от проблеми е и

консолидацията на експертния ресурс на страната против днешната деформация на държавната политика и система за управление на културното наследство.

Може да се препоръча на автора да изследва по-детайлно ролята на общественения дебат в управлението на разглежданите „дисонантни“ паметници, особено взаимоотношението между „гражданското“ и „експертното“ начала. По този повод докторантът цитира мнението на своя научен ръководител, уважаемия проф. А. Кьосев: *„Не е възможно експерти да решават въпроса за нещо, което стои в центъра на София. Решават го всички жители на града. Експертите изпълняват волята на гражданите, а не обратно“* (стр. 94). Но какъв механизъм за това решаване предлага докторантът? Достатъчно ли е например да се приеме за меродавно мнението на мнозинството от гражданите на София за премахване на паметника на 1300 годишнината (авторът приема това решение на казуса за напълно приемливо)? Как да бъде тогава уважено правото на мнение на малцинството от граждани, които са против премахването на паметника? Впрочем световният опит дава много поучителни примери за първоначално категорично негативно гражданско мнение за паметници, които впоследствие са всеобщо приети като шедеври и символи на града (само за Париж: Айфеловата кула, Центърът Помпиду и Пирамидата на Лувъра).

Рецензентът би препоръчал на автора също да има пред вид значението на някои нови методи и инструменти за опазване, които биха били полезни в разглежданата област, като например:

(1) Методи и инструменти на интегрираната консервация. В дисертационния труд понятието „интегрирана консервация“ е споменато с неадекватното му определение в ЗКН. То е въведено за пръв път в Европейската конвенция за архитектурно наследство (Гранада, 1985) и по-късно с Европейската конвенция за археологическото наследство (Малта, 1990), за да акцентира върху необходимостта политиката за опазване да стане интегрална част от социалната, икономическата и културната политики. Това би могло да бъде принципна основа за разрешаване на социални конфликти, възникнали от „дисонантния“ характер на наследството, а практическите стратегически или оперативни инструменти (териториално-устройствена защита, специфични планове за опазване – например френските PSMV, ZPPAUP, Плановете за управление и др.) създават редица конкретни възможности.

(2) Методи на интерпретация и представяне на културното наследство. *Международната харта на ИКОМОС за интерпретация и представяне на културното наследство* (Квебек, 2008) показва редица възможности за подход към „дисонантно“ наследство, които биха били полезни за неутрализиране на възникнали конфликти.

6. ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ОЦЕНКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Критичната оценка на дисертационния труд няма за цел да омаловажи посочените негови приноси. Рецензентът се надява тя да допринесе за бъдещите проучвания на докторанта в тази гранична изследователска зона. Трудът, със своите качества и недостатъци, показва колко полезна би била комуникацията между различни области на познанието, свързани с културното

наследство – в случая, между културология, опазване на културното наследство и право. Това представлява базисен принос на труда.

Като има пред вид изложеното по-горе, рецензентът дава обща положителна оценка на дисертационния труд. Трудът съдържа научни и научноприложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Той показва, че докторантът притежава задълбочени теоретични познания по съответните специалности и способност за самостоятелни научни изследвания. Това дава основание на рецензента да препоръча на почитаемото научно жури да присъди на докторанта ДАНИЕЛА ПЕТРОВА СИМЕОНОВА-КОРУДЖИЕВА образователна и научна степен „ДОКТОР” по научната специалност 05.08.33: Теория и история на културите (културно наследство); професионално направление 3.1: Социология, антропология и науки за културата.

Рецензент:

Проф. д. н. арх. Тодор Кръстев

10 януари 2016